

Юрій Толкачов (Київ), науковий співробітник відділу археології Київського обласного центру охорони і наукових досліджень пам'яток культурної спадщини
Світлана Крамарова (Київ), аспірант кафедри археології та музеєзнавства, науковий співробітник відділу археології Київського обласного центру охорони і наукових досліджень пам'яток культурної спадщини

Археологічний матеріал з розкопок Меджибізької фортеці 2008-2009 років

Виявлені під час розкопок 2008–2009 років археологічні знахідки, в основній масі, ідентичні матеріалу попередніх сезонів. Переважають фрагменти кераміки. Цілі форми зустрічаються вкрай рідко. Здебільшого це кухонний та столовий посуд. Деякі мають прокреслений горизонтальний та хвилястий орнамент. Поверхня фрагментів в основному сіра, чорна. У значній кількості виявлені фрагменти кахлів, орнаментованих рослинним та тваринним орнаментом, частина з них покрита поливою; люльки для куріння тютюну, скляні, металеві та кістяні вироби.

Керамічні вироби середньовічного часу представлені фрагментами гончарного посуду: миски з білою поливою, фрагменти горщиків, орнаментованих горизонтальними лініями та прокреслені коричневою фарбою. Переважають

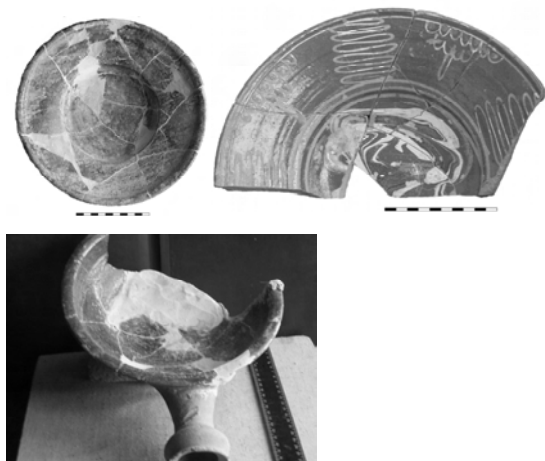

Рис. 1. Фрагменти пізньосередньовічних мисок та пательні

фрагменти сірого кольору, незначна кількість кераміки, в технології якої використовують задимлення. На глибині 1,7 м в шарі світло-сірого суглинку серед залишків вугілля, битої цегли, вапняної крихти, фрагментів кераміки виявлені глибокі миски, які покриті зеленою поливою та орнаментовані горизонтальними лініями \varnothing -26см, миски дрібні \varnothing -23,5см, покриті зеленою та коричневою поливою, стилізовані виноградним гроном; пательня з коричневою поливою \varnothing -24см. (Рис.1); фрагменти горщиків орнаментованих по тулубу коричневою фарбою, горизонтальними та хвилеподібними лініями \varnothing приблизно 13,2см; 10,5см; 18,2см; 12,5см; макітра покрита коричневою поливою \varnothing 28,5см.

На кв. L-7 в заповненні виявлений керамічний посуд більш раннього часу – Лука-Райковецька (?).

1. Кераміч на покришка h – 17,2 см, Ø ручки 7,6 см. Орнаментована по шийці на тулубі косими насічками.

2. Керамічний горщик h – 31,5 см, Ø вінчика 13,8 см. Н шийки – 5,1 см, Ø по шийці 13,3 см. По плечах

Рис. 2. Посуд періоду Луки-Райковецької культури

прокреслені хвилеподібні парні в два рядка лінії; по тулубу виявлено наліплений валик з косими насічками.

3. Керамічний горщик сірого кольору. Загальна h=17,0 см, Ø вінчика 16,0 см, Ø денця 11,0 см, Ø тулуба 19,5 см. Орнаментований по плічках круговими лініями. Половина горщика перепалена.

4. Частина керамічного горщика сірого кольору. Загальна h=25,2 см. Ø вінчика 23,0 см, Ø тулуба 19,5 см, Ø денця 11,0 см. Орнаментований по плічках дворядними прокресленими лініями (Рис. 2).

Пічні кахлі. Деякі покриті зеленою поливою. Переважають кахлі з рослинним орнаментом, незначна частина має геометричний візерунок, на деяких зафіксовано тваринний орнамент із зображенням чаплі, орла, коня. Досить цікавою категорією керамічних виробів, репрезентованих серед археологічних матеріалів, є **глиняні люльки**.

На гл. 1,10 м в шарі світло-сірого суглинку в заповненні коридору виявлено керамічну люльку, чашка на виробі відсутня.

На гл. 1,4 м ще один фрагмент люльки світло-коричневого кольору, частина мундштука та половина чашки відсутні. Знизу

Рис. 3. Кахлі

штампований лінійний орнамент. Довжина 3,8 см, внутрішній \varnothing чашки 2,5 см. На цій же глибині виявлено ще один фрагмент люльки. Випал нерівномірний. Мундштук та чашка биті. По чашці зафіксовано ір'євидні вертикальні вдавлення та горизонтальні бороздки. Довжина 3,5 см, зовнішній

Рис. 4. Фрагменти козацьких люльок

мундштука приблизно 0,9 см.

На глибині 2,0 м виявлено ще один фрагмент люльки сірого кольору, чашка люльки розбита, мундштук орнаментований півкруглими лініями, точковим та лінійним орнаментом. Загальна довжина 3,4 см, \varnothing отвору мундштука 0,9 см.

Наступна люлька виявлена на 2,1 м від РСП. Мундштук люльки сірого кольору, покритий точечним трикутним орнаментом та круговими лініями. Загальна довжина 5,1 см, \varnothing отвору 0,8 см. На глибині 2,4 м мундштук люльки сірого кольору орнаментований точеними, крапельними та круговими лініями. Загальна довжина 4,0 см, \varnothing отвору 0,8 см.

На глибині 2,1 м (коридор) знайдена чашка керамічної люльки сірого кольору (мундштук відсутній), знизу орнаментована трьома листочками. Висота 3,5 см, \varnothing чашки 2,7 см, внутрішній \varnothing чашки 1,4 см. На 2,2 м – частина чашки люльки оранжевого кольору, понизу орнаментована вдавленими лініями. Чашка має форму семигранної призми. \varnothing чашки 2,6 см, внутрішній \varnothing - 1,6 см. На гл. 2,3 м – чашка керамічної люльки сірого кольору, орнаментована горизонтальними вдавленнями. Висота – 4,3 см, \varnothing чашки 2,7 см, внутрішній \varnothing 1,7 см. На гл. 2,5 м – мундштук люльки жовтого кольору, орнаментований точечним, крапельним, прокресленим орнаментом. На фрагменті чашки прокреслений вертикальними лініями орнамент. Довжина 4,1 см, \varnothing отвору 0,8 см. На гл. 3,4 м – мундштук сірого кольору. Довжина 4,5 см, \varnothing отвору 0,9 см (Рис. 4).

діаметр чашки 2,4 см, внутрішній – 1,4 см, висота – 2,2 см.

На кв. К-7 на гл. 1,8 м зафіксовано фрагмент люльки з зеленою поливою. Чашка розбита, нижня її частина орнаментована вертикальними лініями. Орнамент перекривають дві прокреслені горизонтальні лінії. Довжина люльки 3,5 см, \varnothing отвору

На гл. 2,6 м на кв. L-4 – частина глиняної люльки з жовтою поливою. Чашка розбита, загальна довжина 3,7см, Ø отвору мундштука 0,9 см. На цій же глибині виявлено ще один фрагмент люльки. Із зовнішньої сторони на фрагменті задимлення. Орнаментований зубчатим, листоподібним візерунком. Висота 4,0 см.

На кв. K-7 на гл. 2,8 м – частина глиняної люльки оранжевого(?) кольору, чашка відсутня, орнаментована по мундштуку валиком з палочним вдавненням. Довжина 4,1см, Ø отвору мундштука 0,9 см.

На гл. 3,0 м - частина люльки сірого кольору. Чашка бита, нижня частина мундштука покрита зубчастим орнаментом. На боці чашки зафіксовано вертикальні насічки. Довжина 5 см, Ø отвору 0,9 см.

На гл. 3,2 м глиняна люлька з зеленою поливою, чашка бита, орнаментована двома круговими та трьома горизонтальними лініями. Загальна довжина 4,0 см, Øотвору мундштука 1 см, внутрішній Ø чашки 1,6 см.

Рис. 5. Фрагменти дитячих свищиків

Рис. 6. Фрагменти скляних браслетів

Одним із цікавих керамічних виробів, виявлених під час розкопок, є два фрагменти керамічних **дитячих свищиків** (Рис. 5).

1) Виріб оранжевого кольору, місцями простежуються залишки зеленої та оранжевої поливи. Іграшка складається з двох фігур – тварини та вершника. Зберігся тільки корпус тварини з місцями кріплення чотирьох кінцівок біля шиї, бокові отвори розміром 0,9×0,5см. Друга фігура – зігнуті ноги, які звисають до передніх кінцівок тварини. Фігура посаджена на спину тварини. Загальна довжина – 5,4 см, h – 3,5 см.

2) Керамічний свищик у вигляді зооморфної фігурки. Задні кінцівки пошкоджені, голова відсутня. В тісті просліджуються домішки крупного піску.

По бокам фігурки два отвори \varnothing - 0,4 см. Довжина 5,8 см, висота 3,8 см. На гл. 2,3 м знайдене керамічне пряслице, висота – 1,9 см, \varnothing виробу 2,8 см, \varnothing отвору 0,9 см. На цій же глибині виявлено керамічне грузило циліндричної форми. В тісті виявлено фрагменти крупного піску. Довжина грузила 3,6 см, \varnothing по краях дорівнює 2,5 см, в центрі \varnothing 2,9 см, \varnothing отвору 1,5 см.

Вельми широким та цікавим асортиментом репрезентовано **скляні вироби**. Переважно це фрагменти скляних браслетів. Діаметр їх становить пересічно приблизно 8-10 см. За оформленням діляться на гладенькі та псевдовиті, тобто перекручені.

Гама кольорів яскрава та вишукана: сині, жовті, темно-брунатні. Виготовляли їх шляхом кручення рифленого дроту або квадратного в перетині. На квадраті L-6 фрагмент склопастового ложновитого браслету жовтого кольору, краї оплавлені. Довжина 4,3 см, \varnothing -0,6 см.

На кв. К-9 на глибині 2,3 м фрагменти склопастових браслетів:

- Склопастовий ложновитий браслет жовтого кольору: довжина 2,7 см, \varnothing -0,8 см;
 - Склопастовий браслет блакитного кольору: довжина 4,1 см, \varnothing -0,6 см;
 - Склопастовий ложновитий, непрозорий, прикрашений жовтою спіраллю: довжина 2,5 см, \varnothing -0,6 см;
 - Склопастовий ложновитий браслет коричневого кольору: довжина 3,4 см, \varnothing -0,3 см; На кв. Н 1, гл. 2,0 м:
 - Склопастовий світло-зелений фрагмент браслету (4,5*0,4-0,7);
 - Фр-т ложновитого склопастового браслету блакитного кольору (4,2*0,6);
 - Фр-т ложновитого браслету жовтого кольору, вкритий патиною (36,3*0,4).
- На кв. Л 8, гл. 2,9 м:
- Склопастовий браслет ложновитий чорного кольору (4,9*0,6).
- На гл. Л 7, гл. 3,0 м:
- Фр-т склопастового браслету, верхня частина має жовту спіралеподібну нитку, діаметр 0,7 см, довжина 3,7 см.
 - На гл. 3,1 см – фр-т склопастового браслету зеленого кольору (4,7*0,7).
 - Фр-т склопастового браслету з жовтою спіралеподібною ниткою (5,9*0,6-0,9) (Рис. 6).

Ще однією категорією скляних виробів є світло-жовті, блакитні та білі **намистини**. Форма їх кругла, циліндрична та у вигляді чотирикутної призми. Діаметр намистин становить приблизно 0,3-0,9 см (Рис. 7).

Рис. 7. Намистини

Металеві та кістяні вироби представлені:

Фрагмент залізного ножа. Лезо сильно пошкоджено корозією, загальна довжина – 8,3 см, ширина біля рукоятки – 0,6 см;

Рис. 9. Бронзовий енкалпійон: лицьова та зворотна сторони

На кв. L-4, гл. 3,2 м виявлена залізна виделка, яка сильно покрита корозією. Кінці виделки зламані. Ручка виделки кістяна. Загальна довжина 13,8 см, довжина стержня 1,8 см, довжина кістяної ручки 4,7 см.

На кв. K-4, гл. 6 м в материковому шарі виявлено залізне гарматне ядро XVII – XVIII ст., Ø ядра 5,8 см (Рис. 8)

Одним з цікавих артефактів, виявлених під час розкопок 2008-2009 рр. є

бронзовий двохстулковий хрестоподібний енкалпійон з петельками кріплення (Рис. 9).

Вага енкалпійона становить 54,93 г. Загальний розмір 8,2x5,7 см (6,5x5,7 см без петель кріплення). Енкалпійон виготовлений шляхом лиття. Кінці

Рис. 8. Металеві вироби: ніж та виделка

перехресть закруглені. З їх боків розташовані виступи – слізки кількістю 8 шт. У нижніх та верхніх петельках отвори $\varnothing \approx 4$ мм. Нижня ліва петелька зламана. З лицьової сторони по центру енкалпійону рельєфне зображення розп'яття Ісуса. Розмір розп'яття 2x2 см. Голова Ісуса нахилена на правий бік. Ліва нога зігнута в

колiні. Навколо голови зображено німб. На голові терновий вінок. На кінцях перехресть розміщені медальйони круглої форми з погруддям святих. Діаметр медальйонів 1,5 см. У верхньому медальйоні з лівої сторони зафіксовано пошкодження (невелика тріщина розміром 5x2 мм). На зворотній стороні рельєфне зображення Богоматері – Оранта. Розмір зображення 2,5x1 см. Руки знаходяться на грудях, зігнуті у ліктях, долоні—біля грудей. Богоматір одягнена в туніку?, переперезана паском, на голові чепець. На кінцях перехресть, як і на лицевій стороні, медальйони із зображенням погруддя святих. Риси обличчя Ісуса, Оранти та святих на медальйоні нечіткі.

Таким чином, все згадане вище свідчить про потребу у продовженні розкопок на території Меджибізької фортеці, які дадуть змогу визначити потужність культурного шару на території подвір'я фортеці для вивчення історичної топографії.

Література

1. Виногородська Л.І. До історії керамічного та скляного виробництва на Україні у XIV – XVIII ст. // Археологія, 1997. – №2.
2. Виногородська Л.І. Кахлі Середнього Подніпров'я XIV – середини XVIII ст. // НА ІАНАНУ. Рукопис дисертації на здобуття вченого ступеня. – 1993.
3. Коваленко О. Типологія глиняних люльок XVII – XVIII ст. (за матеріалами Полтавщини). // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Вип. 16. – К., 2007. – С. 126-134.
4. Пивоваров С. Археологічні дослідження на Хотинщині в 2000-2003 рр. // Матеріали міжнародної наукової конференції «Роль націй і народів у формуванні історико-культурної спадщини Хотинщини» (жовтень 2003 року). – С. 4-6.
5. Полубояринова М.Д. Стеклённые браслеты Древнего Новгорода. // МИА СССР, № 17.
6. Толкачов Ю.І., Радченко Р.І. Археологічний матеріал з розкопок на території Меджибізької фортеці. // Науковий вісник «Межибіж». Матеріали другої науково-краснознавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України». – С. 8-12.
7. Толкачов Юрій, Крамарова Світлана. Глиняні люльки з розкопок на території Меджибізької фортеці. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірник наукових праць.—Вип. 20.—Ч. 1. – К: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПШК, 2011. – С. 190-196.
8. Толкачов Ю.І. Науковий звіт про археологічні дослідження на території Меджибізької фортеці в смт Меджибіж Летичівського району Хмельницької області у 2006 році // НА ІАНАНУ, 2006/116.
9. Толкачов Ю.І. Науковий звіт про археологічні дослідження Меджибізької фортеці в смт Меджибіж Летичівського району Хмельницької області у 2007 році // НА ІАНАНУ, 2007/195.
10. Толкачов Ю., Польгун А., Радченко Р. Науковий звіт про археологічні дослідження Меджибізької фортеці в смт. Меджибіж Летичівського району Хмельницької області у 2008 році // НА ІАНАНУ, 2008/195.
11. Толкачов Ю., Погорілець О., Крамарова С., Радченко Р. Науковий звіт про археологічні дослідження на території Меджибізької фортеці в смт Меджибіж Летичівського району Хмельницької області у 2009 році // НА ІАНАНУ, 2009/197.
12. Чекановський А.А. Керамические курительные трубки XVII – XVIII вв. Среднего Поднепровья и Крыма // Україна і Туреччина. Тези доповідей міжнародної конференції. – К., 2003. – С. 86-88.